

Varja Cvetko

SLOVANSKO—ST. INDIJSKA IZOGLOSA ZA POJEM »ČAS«

F. Bezljaj v rokopisu svoje kritike Skokovega etimološkega slovarja sbh. jezika, ki bo izšla predvidoma v Etimologiji VII, Moskva, navaja sbh. dial. *čelo* »dan, dvanajst ur«, *dan i noč su dva čela* (Risanj, Boka Kotorska) in v Črni gori *kolje* »Zeit, freie Zeit, Mussek«, *dòkolica* »Mussek«, kar po njegovem mnenju »nekoliko dvomljivo izvajajo iz pronominalne osnove *kolě, koli* »quantum« (Berneker, I 674; Barić, Prilozi XV 287; Popović, Gesch. 540), ne da bi vzal kdo v pretres tudi *čelo* in »je mogoče misliti na slovanski arhaizem iz ide. **qwel-* »örtlich und zeitlich fern«.

Ob tem se ponuja lepa primerjava s sti. *kālā-* m. »čas, določen čas, smrt, usoda«. Mayrhofer, Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen I 202 sl., sti. *kālā-* izvaja iz ievr. **qwel-* »obračati se« in primerja isti pomenski prehod pri stosl. *vrěmę* »čas« k ievr. **wert-* »obračati, vrteti se«. Če v tej povezavi pri **qwel-* izhajamo iz pomena »obračati se«, je bil prvotni pomen verjetno »(določen) čas«, čemur ustreza pomen sti. *kālā-*, deloma sbh. *kolje* in morda sbh. *čelo*, če bi imelo osnovni pomen »določen čas« (prim. dalje alb. *ditë* »dan« k ievr. **dī-t-* »Zeitabschnitt«).

Fonetično je sti. *kālā-* razločljivo < ievr. **qwolo-* (sti. *-ā-* < **-o-* v odprtem zlogu kakor sti. *jānu* »kolenok« : gr. *góny*; sti. *dāru* »les« : gr. *dóry* idr.; prim. Brugmann, Grdr.² I 139. Drugače Thumb-Hauschild, Handbuch des Sanskrit³ I, 1 220 sl.). Tudi sbh. *kolje* in *dòkolica* je verjetno z znanima sufiksoma *-je* in *-ica* razširjeno iz debela **qwolo-* in tako prvotno identično s sti. *kālā-*, medtem ko mora biti sbh. *čelo* staro deblo na *-es-* < **qweles-* (prim. za d. *-es-* Brugmann, Grdr.² II 1 524 in za vokalizem d. *-o-* ibid. 148 ss.).

Slovansko-st. indijska izoglosa je zlasti zanimiva, ker so za pojem »čas« posamezni ievr. jeziki večinoma razvili posebne izraze:

stosl. *časъ* »čas, ura«, s. prus. *kīsmān* »Zeit, Weile«, alb. *kohë* »čas, vreme« < ievr. **qē-skʷ-* (Čop, Linguistica IX./2, Ljubljana 1969, 188 ss.).

lat. *tempus* »Zeitspanne« < ievr. **tempos-* »Spanne« k **temp-* »raztezati, vleči, napejati«, kar je razširjeno < **ten-* »isto« (Pokorny, IEW 1064).

sti. *tan-* »Ausbreitung, Fortdauer, Fortpflanzung, Nachkommenschaft«, s. ir. *tan* »čas« < **tṇā* »Fortdauer, zeitliche Ausdehnung« k ievr. **ten-* »raztezati, vleči, napejati« (Pokorny, IEW 1065 sl.).

got. *peihš* (< **tēnkos*), pl. *peihsa* n. »čas« < **ten-k-* »vleči, raztezati, Zeitspanne« (Pokorny, IEW 1067).

got *aiws* m. »doba, večnost«, stvn. *ēwa* f., lat. *aevus* m., *aevum* n. »življenjska doba, večnost«, *aetas* f. < *aevitas* »doba«, alb. *eshë* »doba, razdobje« < **aiwesjā*, gr. *aiōn* m. »Leben(szeit), Zeit(dauer), lange Zeit, Ewigkeit« < **aiwōn* (Frisk, GEW I 49), vse k ievr. **aju-*, **aiw-* »življenjska moč« (Pokorny, IEW 17).

nem. Zeit, stvn. *zīt*, ags. *tīd* »čas, ura«, arm. *ti*, gen. *tioy* »starost, leta, dnevi, čas« < ievr. **dī-t* »Zeitabschnitt« k **dāi-*, **dī-* »deliti, rezati« (Pokorny, IEW 176). Po Kluge-Mitzka, Etymologisches Wb. der deutschen Sprache¹⁸ 880, je s stvn. *zīt* izvengermansko najbliže sorodno alb. *dītë* »dan«. Na germ. **tī-* gre tudi s. angl. *tīma* »čas, obdobje, življenjska doba«, angl. *time* (Klein, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language II 1618).

Nejasno je gr. *khronos* m. »(bestimmte) Zeitdauer, Zeitverlauf, Zeit, Lebenszeit, Zeitgrenze« (Frisk, GEW II 1122) in prav tako gr. *kairós* m. »odločilni, primerni trenutek, letni čas, čas« (Frisk, GEW I 75).

St. indijsko-slovansko izogloso sti. *kālā-*, sbh. dial. *kolje*, *dōkolica*, *čëlo* lahko uvrstimo med redke arijsko-slovanske izoglose, ki jih navaja Porzig, Die Gliederung des idg. Sprachgebiets 168 : sti. *kūha*, gav. *kudā* »kje«, stesl. *кѹде*, »kje, ker«; sti. *savyā-*, av. *haoya-*, stesl. *šujь* »levi«; av. *baγa-*, perz. *baga-*, stesl. *богъ* »bog«; oset. *taxun* »tkati«, stesl. *тѣкѹ* »tkem«.

ZUSAMMENFASSUNG

EINE SLAWISCH — ALTINDISCHE ISOGLOSSE FÜR »ZEIT«

In dem Manuskript seiner Besprechung des etymologischen Wörterbuches der serbokroatischen Sprache von P. Skok, die voraussichtlich in der Etimologija VII, Moskau, erscheinen wird, führt F. Beziaj das sbkr. dial. *čëlo* »Tag, zwölf Stunden«, *dan i noć su dva čëla* (Risanj, Boka Kotorska) und in Montenegro *kolje* »Zeit, freie Zeit, Musse«, *dōkolica* »Musse« an und vermutet den slawischen Archaismus aus dem idg. **qwel-* »örtlich und zeitlich fern«.

Mit diesen sbkr. Wörtern lässt sich das ai. *kālā-* »Zeit, Zeitpunkt, Tod, Schicksal« in Zusammenhang bringen, was Mayrhofer in seinem Kurzgefassten etymologischen Wörterbuch des Altindischen von dem idg. **qwel-* »sich drehen« ableitet und dabei denselben Bedeutungsübergang für das aksl. *vrěmę* »Zeit« zum idg. **wert-* »sich wenden, sich drehen« anführt. Gehen wir bei **qwel-* tatsächlich von der Bedeutung »sich drehen« aus, so musste die Bedeutung ähnlich wie noch im ai. *kālā-* ursprünglich auch im sbkr. »(bestimmte) Zeit« sein.

Das ai. *kālā-* lässt sich aus **qwolo-* erklären (ai. *-ā-* < **-o-* in offener Silbe). Die sbkr. *kolje* und *dōkolica* sind vermutlich mit bekannten Suffixen *-je* und *-ica* aus dem Stamm **qwolo-* orweitert und demnach in der Grundlage mit dem ai. *kālā-* identisch, während bei dem sbkr. *čëlo* der ursprüngliche Stamm **qweles-* vorliegen muss.

Die slawisch-altindische Isoglosse sbkr. *kolje*, *dōkolica*, *čëlo*, ai. *kālā-* ist besonders interessant, weil gemeinsame Ausdrücke für den Begriff »Zeit« selten sind und so einzelne Sprachen dafür grösstenteils besondere Ausdrücke entwickelt haben (vgl. aksl. *časъ* »Zeit«, apress. *kisman* »Zeit, Weile«, alb. *kohë* »Zeit, Wetter« < idg. **qē-sk-*; lat. *tempus* zum idg. **ten-* usw.).

Die erwähnte Isoglosse können wir zu den seltenen arisch-slawischen Isoglossen zählen, die von Porzig, Die Gliederung des idg. Sprachgebiets 168, angeführt werden (ai. *kūha*, gav. *kudā* »wo«, aksl. *кѹде* »wo, weil«; ai. *savyā-*, av. *haoya-*, aksl. *šujь* »links«; av. *baγa-*, apers. *baga-*, aksl. *богъ* »Gott«; oset. *taxun* »weben«, aksl. *тѣкѹ* »webek«).